

Hukuk Savaşınının Kavramsal erevesi ve Uygulamaları zerine Bir İnceleme

An Analysis of the Conceptual Framework and Practices of Lawfare

Beyzanur ARSLAN*

z

Güncel çatışmalarda hukukun bir meşruiyet kaynağı olarak görülmesiyle birlikte savaş ve hukuk hiç olmadığı kadar yakın bir ilişkiye girmiştir. Uluslararası hukukun bir araç olarak politik ve askerî hedeflere ulaşma amacıyla kullanılması, yani hukuk savaşını kavramı, bu yzyılım başından beri yaygınlaşmıştır. Uluslararası aktörlerin giderek artan bir şekilde hukuk savaşını faaliyetlerine girişmesi bu eğilimin süreceğini göstermekte, dolayısıyla kavrama ışık tutmayı gerekli kılmaktadır. Bu amaçla makalede hukuk savaşınının ne olduğunun, niçin ortaya çıktığının ve nasıl yrtldğininin sorgulanmasıyla kavramsal erevesi analiz edilecek ve bir tür yeni nesil savaş olup olmadığı tartışılacaktır. İlk kısımda kavrama ilişkin tanımlar, kullanıldığı boyutlar ve ayırt edici özellikler üzerinde durulacaktır. Kavramı ortaya çıkaran gelişmeler incelenecek; bunun ardından devlet, devlet dışı aktör ve sivil toplum kuruluşlarının uygulamaları, hukuk savaşınının tipolojisi ve çekişme yöntemi bakımından açıklanacaktır. İkinci kısımda ise bu uygulamaların bir savaş biçimi oluşturup oluşturmadığı, uluslararası hukukun doğası ve meşruiyet arayışı bağlamında değerlendirilecektir. Makale, hukuk savaşınının bir asimetri oluşturulmasına veya asimetriye mukabele etmeye imkân vermekle birlikte, yeni nesil bir savaş olmadığını, zira kavramın temelinde yatan hukuki çekişme olgusunun uluslararası hukukun eskiden beri süregelen, kendine has zelliklerinden doğduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk Savaşı, Savaş Hukuku, Hukuk Uygulamaları, Hukuk Harbi, Hukukun Silahlaştırılması.

Abstract

War and law have intertwined more than ever, as international law is considered a sign of legitimacy in contemporary conflicts. As a corollary, the use or misuse of law as a part of political and military strategy, known as lawfare, has been popularised since the 2000s. International actors increasingly engage in lawfare activities, and it is predicted that this trend

* Arş. Gr., Mill Savunma Üniversitesi Atatrk Stratejik Araştırmalar ve Lisansst Eğitim Enstits (ATASAREN), Harp ve Silahlı atışma Hukuku Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye, ORCID: 0000- 0003-4829-1540, e-posta: barslan@msu.edu.tr.

Geliş Tarihi / Submitted: 06.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 17.11.2023

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

will last. Therefore, it is necessary to shed light on the concept. To this end, this article aims to analyse its conceptual framework by asking questions of what, why, how and whether it is a “new generation warfare”. Firstly, a theoretical inquiry into lawfare will be made by analysing its definitions, dimensions, and characteristics as well as the relevant factors affecting its emergence. This will be accompanied by an explanation of selected practices of states, non-state actors, and non-governmental organisations (NGOs) with references to lawfare typology and method of contestation. Turning to the discussion on the “new generation warfare”, the article evaluates the concept in its relation to the nature of international law and the quest for legitimacy. The article argues that while lawfare enables creating a new asymmetry or countering an existing asymmetry, it does not constitute a form of warfare, since the legal contestation underlying the concept arises from the long-standing peculiarities of international law.

Keywords: *Lawfare, Legal Warfare, Judicial Warfare, Practices of Lawfare, Weaponization of Law.*

Summary

In contrast to Cicero’s aphorism, during wartime, the law does not fall silent; instead, it transforms into a language spoken by international actors. International law provides the means and framework for international actors to legitimise themselves or delegitimise their opponents. Consequently, these actors use or misuse international law as a component to achieve political and military objectives, known as lawfare. This article seeks to address two distinct sets of questions related to lawfare. The first set encompasses questions about what lawfare is, why it has emerged, and how it is conducted. The second set explores whether the concept is novel, whether it qualifies as a form of warfare, and thus, if it can be categorized under new generation warfare.

For that purpose, the first part of this article examines the conceptual framework of lawfare in three sections. The first section delves into its definitions, dimensions, and characteristics. Reviewing the existing literature, it becomes evident that the usage of lawfare differs in the international and national levels, as in the context of the US and Israel. However, this article adopts the definition pertaining to legal activities performed in international level, which is essentially value-neutral. Regarding its characteristics, these legal activities must meet two criteria outlined by Kittrie: an effect equivalent to conventional military force and an intent aimed at weakening or attriting the adversary. Establishing the second criterion can be challenging due to its subjective nature. Therefore, following Dill’s suggestion, considering the object and purpose of the legal instrument in question can be beneficial in elucidating the intent.

The second section scrutinises the factors contributed to the emergence of the concept, focusing on the impact of globalisation and the nature of contemporary conflicts. Globalisation has resulted in the proliferation of legal instruments, international organizations, and tribunals; the rise of non-governmental organizations

(NGOs) and human rights advocacy, and the development of information and communication technologies. These factors play a crucial role for the reputation of actors seeking legitimacy before the world court of public opinion. While they create the necessary conditions for lawfare, the motivation behind its employment appears to be asymmetrical nature of conflicts. Party-based asymmetry generally discourages non-state actors to observe international law and complicates the lawful exercise of violence by states. Capacity-based asymmetry encourages weaker party resorting to different means to challenge stronger party. These two types of asymmetries, in turn, give rise to a legal asymmetry which can function as a counterbalance to other asymmetries, therefore adversaries engage in lawfare.

In the third section, an examination of lawfare practices illustrates that legal asymmetry can be produced either by actions in the theatre of war, as in compliance-leverage disparity lawfare, or independently from an armed conflict, as in instrumental lawfare. Instrumental lawfare can be conducted through normative contestation and/or institutional contestation. In normative contestation, the parties dispute the applicability and application of a rule of law, its content and validity based on their innovative interpretations. In institutional contestation, they assert a claim before national and international judicial systems relying upon established rules and interpretations. The patterns are exemplified by the legal activities of the states, non-state actors, and NGOs. It is notable that states tend to engage in normative contestation, while non-state actors and NGOs often opt for institutional contestation. Nevertheless, it is also crucial to consider capacity-based asymmetry between symmetrical parties, as seen in cases of Palestine-Israel and Ukraine-Russia.

The second part of the article explores whether deploying lawfare to create or counter an asymmetry characterizes it as a type of new generation warfare. In the author's opinion, the question should be answered negatively, without prejudice to the philosophical debates on war. According to Clausewitz, the continuation of politics by using violent means defines war. Nevertheless, international law obtains its capacity to affect asymmetry not by relying on violence but by acting as an "iron fist in a velvet glove". As Kennedy pointed out, international law presents both a tool to pursue and a framework to evaluate legitimacy since it functions as a common language. Therefore, as a continuation of their policies, international actors speak the common language for the purposes of communication, interaction, and making changes within the framework. This is hardly a new phenomenon, but a situation that emerges from the peculiar nature of international law and its operation. The legitimacy evaluation in the realm of international law, where there is no central law-making, interpretative authority and enforcement, is always dynamic since ambiguities, interpretations, violations, and contestations arising from their justification through legal arguments constantly exist. In conclusion, it is asserted that lawfare is neither "a strategy of the weak" nor a new form of warfare but rather a force multiplier.

Giriş

Savaş ve hukuk çoğu zaman birbirini sınırlandıran veya ortadan kaldıran kavramlar olarak görülmektedir: Cicero'nun deyişiyle "silahlar konuştuğunda hukuk susar".¹ Oysa daha dikkatli bakıldığında aralarında yakın, hatta zaman zaman birbirini devindirici bir ilişkinin mevcut olduğu görülebilir. Bugün uluslararası hukukun kurucuları olarak kabul edilen 16. ve 17. yüzyıl hukukçuları Francisco Vitoria, Alberico Gentili, Hugo Grotius'un ortaya koyduğu eserler, çağlarındaki coğrafi keşifler, sömürgecilik ve dini çatışmalarının bir sonucu olarak, haklı savaş öğretisi ve savaş hukuku üzerinedir.² 20. yüzyıldan itibaren ise bu ilişkinin daha da yoğunlaştığı görülmektedir. I. Dünya Savaşı, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına ve 1928 Kellogg-Briand Paketi'ne; II. Dünya Savaşı, Birleşmiş Milletler sisteminin kurulması ve 1949 Cenevre Konvansiyonları'na; sömürgecilik karşıtı ulusal kurtuluş hareketleri, 1977 Ek Protokolleri'ne; doksanlı yıllardaki iç savaşlar, Roma Statüsü'ne zemin hazırlamıştır. Öte yandan hukuk enstrümanları da askerî anlayışta değişiklikler meydana getirmiş; bahsedilen düzenlemelerin öngördüğü sınırlamalardan kaçınma gayreti, hibrit savaş veya hibrit tehdit, gri bölge savaşı, eşik altı faaliyetler, vekalet savaşı denen kavramları ortaya çıkarmıştır. 21. yüzyılda savaş ve hukukun iç içe geçtiği bir evre yaşanmaktadır. Modern savaşlarda kamuoyunda meşruiyet sağlama ihtiyacı hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunda hukuki bir temellendirme yapmayı gerektirmektedir.

Bu bağlamda uluslararası hukuk, bir araç olarak politik ve askerî hedeflere ulaşmak için gittikçe artan şekilde kullanılmaktadır. Uluslararası sistemin temel aktörleri olan devletlerden bazılarının; Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin, Rusya, İsrail ve son zamanlarda Ukrayna'nın, bu yönde uygulamaları mevcuttur. Öte yandan devlet dışı aktörler ve sivil toplum kuruluşları da uluslararası hukuku, kimi zaman devletlerden daha etkin bir şekilde, iyi veya kötü amaçlarla kullanmaya çalışmaktadır. Yaşanan gelişmeler dikkate alındığında, uluslararası aktörlerin silahlı çatışmaları hukuksallaştırmaya veya hukuku araçsallaştırmaya yönelik bu eğiliminin devam edeceği öngörüülebilir. Bu da hukuk savaşımı (*lawfare*) kavramını incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Bu incelemeye girişmeden önce çalışmada kullanılan terminoloji açısından bir açıklama yapmalıdır. İngilizce *law* ve *warfare* kelimelerinden türetilen *lawfare* kelimesine Türkçe bir karşılık bulma arayışında çeşitli seçenekler gözden geçirilmiştir.

¹ Marcus Tullius Cicero, *Pro Milone*, çeviren N.H. Watts, *Attalus*, [11], <https://www.attalus.org/cicero/milo.html>, erişim 12.11.2023. İfadenin orijinali "Silent enim leges inter arma"dır. Cicero, ifadeyi farklı bir bağlamda söylemiş olsa da günümüzde savaş ve uluslararası hukuk ilişkisine dair yaygın olarak kullanılmaktadır.

² Malcolm N. Shaw, *International Law*, Cambridge University Press, 9th Edition, Cambridge, 2021, s. 414-415.

Literatürde halihazırda kullanılan hukuk savaşı,³ hukuk harbi, çatışma aracı olarak hukuk,⁴ hukukun silahlaştırılması tabirleri değerlendirilmiş fakat hukuk savaşımı tercih edilmiştir. Bunun sebebi, savaşım kelimesinin Türkçe’de “Herhangi bir amaca erişmek, bir güce karşı koyabilmek amacıyla bir kişi veya grubun sürekli çabası, mücadele”⁵ anlamıyla hukuk alanında gerçekleştirilen ve şiddet içermeyen faaliyetleri diğer ifadelerle nazaran daha doğru yansıtması; kavramın orijinal haliyle Türkçe karşılığı arasında etimolojik bağlantıyı daha iyi kurması ve gündelik dilden ayrıştırılabilir olmasından dolayı kavramsallaştırmaya elverişli olmasıdır.

Bu makalede hukuk savaşının kavramsal çerçevesi analiz edilecek ve bir tür yeni nesil savaş olup olmadığı tartışılacaktır. Kavramsal çerçeveyi ortaya koymak için ilk olarak tanımlar üzerinde durulacak ve kavramın kullanıldığı düzlemler açıklanacak, ikinci olarak ortaya çıkmasındaki etkenlere bakılacak, üçüncü olarak ise hukuk savaşımı uygulamaları örnekleri geliştirilen tipoloji ve çekişme yöntemleri bakımından incelenecektir. Böylece çalışma, hukuk savaşının ne olduğu, niçin ortaya çıktığı ve nasıl gerçekleştiği sorularına cevap verecektir. Hukuk savaşımı uygulamalarının bir asimetri yaratma veya var olan bir asimetriye karşılık vermeye yönelik gerçekleştirilebileceğinin gösterilmesinin ardından, bu uygulamaların yeni nesil bir savaş hüviyeti kazanıp kazanmadığı tartışılacaktır. Çalışma, hukuk savaşımının yeni bir nesil savaş olarak adlandırılmayacağını, çünkü kavramın temelinde yatan hukuki çekişme halinin uluslararası hukukun kendine özgü doğasından dolayı hep var olduğunu ileri sürmektedir. Sonuç olarak bu çalışmayla, Türkçe literatürde hukuk savaşımını kavramsal olarak inceleyen bir eser olmamasının eksikliğinin ve bundan doğabilecek bir kavram karmaşasının giderilmesi hedeflenmiştir.

1. Hukuk Savaşımının Çerçevesi

1.1. Kavram

Hukuk savaşımı kavramı ilk kez 1975 yılında John Carlson ve Neville Yeomans tarafından uyuşmazlık çözümleri üzerine yazılan bir kitap bölümünde ortaya çıkmıştır. Yazarlar, Doğu hukuk sistemlerindeki bütünleştirici anlayışla, Batı’da hâkim olan araçsalcı anlayışı karşılaştırmıştır. Batı’daki hukukun faydacı, verimliliğe dayalı ve ithamcı olduğundan hareketle kavramı, “Hakikat arayışının yerini meselelerin sınıflandırılması ve mücadelenin rafine edilmesi almıştır. Hukuk savaşımı (*lawfare*) savaşın yerini alır ve düello kılıçlarla değil sözlerle gerçekleşir.”

³ Sadi Çaycı, “Lawfare Against Turkey: A Case Study on Armenian Claims on Insurgencies and Ottoman Counter-Measures During the First World War”, *Review of Armenian Studies*, 31, 2015, 57; Onur Uraz, “Sıcak Savaştan Hukuk Savaşına: Bir Moral Üstünlük Mücadelesi Olarak Azerbaycan’ın ve Ermenistan’ın Uluslararası Hukuktaki Girişimleri”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 23, 2022, s. 29.

⁴ Turgut Muhammet Çalışkanlar ve Can Demir, “Hukuk Ortamında Hibrit Tehdit Uygulamaları: Çatışma Aracı Olarak Hukuk Uygulamalarının Bir Tipolojisi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 19:44, 2023, s. 213.

⁵ “Savaşım”, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.tdk.gov.tr>, erişim 14.04.2023.

şeklinde kullanmışlardır.⁶ Bundan yıllar sonra Çin Halk Kurtuluş Ordusu'na mensup iki subay olan Qiao Liang ve Wang Xiangsui, *Sınırsız Savaş* kitabında hukuk savaşımından bahsetmişlerdir. Kitapta hukuk savaşımı, uluslararası hukuk savaşını isimlendirmesiyle psikolojik savaş, ekonomik yardım, medya ve teknoloji savaşlarıyla birlikte ele alınmış fakat detaylı bir açıklama sunulmamıştır.⁷

Esas olarak literatüre girmesi ise ABD Hava Kuvvetleri Askerî Başsavcı Vekili (E.) Tümgeneral Charles Dunlap Jr.'ın 2001 yılında yayınlanan makalesiyle olmuştur. Dunlap hukuk savaşımı kavramını “hukukun bir savaş silahı olarak kullanılması” şeklinde açıklamış ve bunu çağdaş muharebelerin en yeni özelliği olarak nitelendirmiştir.⁸ Aynı makalede kavramı “hukukun askerî bir hedefi gerçekleştirme aracı olarak kullanıldığı bir tür savaş yöntemi” olarak da tanımlamıştır.⁹ Yazarın, kavramın hukukun üstünlüğüne ve değerlerine karşı yükselen bir tehdit olduğuna işaret ettiği görülmektedir.¹⁰ Hukuk savaşımının çıkış noktası, demokratik devletlerde silahlı gücün kullanılması için kamuoyu desteği sağlama ihtiyacıdır. Bu ihtiyaca binaen hükümetlerin vatandaşlarını yürütülen askerî harekâtın meşru olduğuna ikna etmeleri gerekir. Hukuk, devletlerin eylemleri bakımından bir meşruiyet kaynağı olduğundan, bir tür politik eylem olan savaşlar da hukuki olarak temellendirmeye çalışılır. Meşrulaştırma ihtiyacının farkında olan düşmanlar, söz konusu devletlerin askerî kuvveti meşru şekilde kullanmadığını iddia edebilmek için hukuku kötüye kullanırlar. Böylece kamuoyu desteğini zayıflatmayı ve savaşıma iradesini kırmayı hedeflerler.¹¹ Yazarın, ilk aşamada, kavramı olumsuz bir olguyu açıklamak için kullandığı söylenebilir.

Dunlap, sonraki tarihli bir makalesinde, kavramı “bir harekât hedefine ulaşmak için hukuku geleneksel askerî araçların yerine kullanma veya kötüye kullanma stratejisi” olarak tanımlamıştır.¹² Bu yeni tanımın olumlu veya olumsuz bir değerden bağımsız olması dikkat çekicidir. Yazar, tıpkı bir silah gibi, hukukun da kimler tarafından hangi amaçla nasıl kullanıldığından bahisle iyi veya kötü sonuçlara hizmet edebileceğini savunmaktadır.¹³ Hukuk savaşımının yalnızca hukukun kötüye kullanımından oluşmadığını, hukukun kullanımıyla da askerî güçle

⁶ John Carlson ve Neville Yeomans, “Whither Goeth the Law - Humanity or Barbarity”, M. Smith and D. Crossley, (ed.) *The Way Out - Radical Alternatives in Australia*, Lansdowne Press, Melbourne, 1975, <https://www.laceweb.org.au/whi.htm#1> erişim 05.10.2023.

⁷ Qiao Liang ve Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare*, PLA Literature and Arts Publishing House, Beijing, 1999, s. 55.

⁸ Charles J. Dunlap, “Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21st Conflicts”, *Humanitarian Challenges in Military Intervention Conference*, 2001, s. 2.

⁹ Age, s. 4.

¹⁰ Age, s. 2.

¹¹ Age, s. 2.

¹² Charles J. Dunlap, “Lawfare Today: A Perspective”, *Yale Journal of International Affairs*, Winter, 2008, s. 146.

¹³ Age, s. 148.

elde edilebilecek sonuçlara eşdeğer etkilere daha şiddetsiz şekilde ulaşılabilceğini ileri sürmektedir. Böylesi bir uygulamaya, operasyon bölgesine ait uydu görüntülerinin bir sözleşmeyle münhasır haklarının satın alınarak muhtemel düşmanların eline geçmesinin engellenmesini örnek vermektedir.¹⁴ ABD, daha yüksek çözünürlüklü görüntüler veren askerî uydulara sahip olmasına rağmen Afganistan'daki askerî operasyonlarına ilişkin istihbaratın El Kaide ve Taliban'ın eline geçmesini önlemek ve uydularını daha verimli kullanabilmek için özel bir uydu şirketiyle böyle bir sözleşme imzalamıştır.¹⁵

Öte yandan hukuk savaşımının tamamen olumsuz anlama veya çağırışına sahip bir kavram olduğunu ileri süren başka görüşler de mevcuttur. David Rivkin ve Lee Casey'e göre "hukuk savaşımı tabiri genellikle asılsız veya haksız olan uluslararası hukuk iddialarının bir savaş aracı olarak artan kullanımını" ifade etmektedir.¹⁶ Hukuka başvurulmasının altında yatan sebep ise düşmana karşı hem ahlaki üstünlük hem de hukuki kazanım elde etmektir.¹⁷ Nitekim ABD de, 2005 Ulusal Savunma Stratejisi Belgesi'nde örtülü bir hukuk savaşımı tanımı yapmış, "uluslararası forumlar, yargısal süreçler ve terörizmi kullanarak zayıfların stratejisini uygulayanlar"ın devletin gücüne meydan okuması zafiyetler arasında sayılmıştır.¹⁸

Bu noktada belirtmek gerekir ki, hukuk savaşımı kavramı iki farklı boyuta sahiptir. İlk boyutta Dunlap'ın tanımının çizgisinde, uluslararası düzlemde devletler ve/veya devlet dışı aktörler arasında gerçekleşen, politik ve askerî maksatlar ile hukuki çekişmeler arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. İkinci boyutta ise kavram, ulusal düzlemde millî güvenlik meseleleriyle ilişkilidir. Burada hukuk savaşımı; terörizm, aktivizm, insan hakları gibi kavramlarla yakın bir ilişki içerisine girmektedir. Bazı kesimler, kavramı ikinci boyutuyla ulusal yargıdaki süreçleri ve bu süreçleri yürütülen aktörleri, hukukun kötüye kullanıldığı iddiasıyla itibarsızlaştırmak veya gayrimeşru göstermek için kullanılmaktadır.¹⁹ Bir başka deyişle, insan hakları savunuculuğunu ulusal güvenlik tehdidi olarak gören bir söylem inşa etmeye hizmet etmektedir.²⁰ Gerçekten de ABD'de terörizm suçlamasıyla tutulan kişilere ilişkin davalarda, gerek uluslararası hukuktan doğan haklardan gerekse anayasaca öngörülen

¹⁴ Age, s. 147.

¹⁵ John J. Lumpkin, "Military Buys Exclusive Rights to Commercial Satellite's Pictures of War Zone", *Associated Press*, 15.10.2001, <https://sgp.fas.org/news/2001/10/ap101501.html>, erişim 08.11.2023.

¹⁶ David B. Rivkin ve Lee A. Casey "Lawfare", *WSJ Opinion*, 23.02.2007, <https://www.wsj.com/articles/SB117220137149816987>, erişim 05.10.2023.

¹⁷ Age.

¹⁸ Department of Defense, "The National Defense Strategy of the United States of America", March 2005, s.5 https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nds/2005_NDS.pdf?ver=tFA4Qqo94ZB0x_S6uL0QEg%3d%3d erişim 05.10.2023.

¹⁹ Scott Horton, "The Dangers of Lawfare", *Case Western Reserve Journal of International Law*, 43, 2010, s. 168-170.

²⁰ Neve Gordon, "Human Rights as a Security Threat: Lawfare and the Campaign against Human Rights NGOs: Human Rights as a Security Threat", *Law & Society Review*, 48:2, 2014, s. 312.

adil yargılanmaya ilişkin haklardan sanıkları mahrum bırakmak ve hükümet kararlarının hukuki denetimi için yargıya başvuran sivil toplum kuruluşlarını ve avukatları önemli ölçüde kısıtlamak için kavramın bir nevi etiket olarak kullanıldığı görülmektedir.²¹ Bu yüzden hukuk savaşımını gerçek bir kavram olmaktan ziyade bir halkla ilişkiler kampanyası olarak gören, kavramı da uluslararası hukuka ve bir ölçüde ulusal hukuka bir saldırı olarak niteleyenler de mevcuttur.²²

Değerden bağışık ve olumsuz tanımlamalar gözden geçirildiğinde, ilk boyuttaki uluslararası düzlemde gerçekleşen faaliyetlerin hukuk savaşımını oluşturduğunun kabulü gerekir. İkinci boyuttaki olumsuz anlamın esas alınmaması için dört sebep öne sürülebilir. Birincisi, kavramın bu anlamda sadece ABD ve İsrail tarafından, genellikle hükümet yetkilileri ve destekçileri tarafından kullanılması, dolayısıyla oldukça dar bir bağlama sahip olmasıdır. İkincisi, ulusal hukuk sistemleri içerisinde gerçekleştirilen hak arama hürriyetine dayanan faaliyetlerin söz konusu devletlerin temel değerleri olarak gösterdikleri hukukun üstünlüğü ve demokrasinin bir gereği olmasından ötürü, bu faaliyetlerin olumsuz şekilde etiketlenmesinin oluşturduğu tutarsızlıktır.²³ Üçüncüsü, kavramın yalnızca devlet dışı aktörler ve sivil toplum kuruluşlarının devlet aleyhine gerçekleştirdiği uygulamalara indirgenmesi, gerek devletlerin birbirine karşı yürüttüğü gerekse devletlerin devlet dışı aktörlere karşı geliştirdiği hukuk uygulamalarını göz ardı etmesidir. Bu yüzden güncel bağlamı yansıtamamaktadır. Örneğin, Ukrayna'nın Rusya'ya karşı 2014'ten itibaren çeşitli Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, 2022'deki başlayan saldırının akabinde Uluslararası Adalet Divanı ve Uluslararası Ceza Mahkemesi nezdindeki iddiaları, Ukrayna tarafından hukuk savaşımını olarak adlandırılmaktadır.²⁴ Keza İsrail'in Hamas ve Filistinli STKlara karşı yürüttüğü faaliyetler de hukuk savaşımını olarak adlandırılmaktadır. Dördüncü ve son sebep ise, ikinci boyuttaki anlamın, hukukun savaşla ilişkisini tek açıdan görme hatasına düşmesidir. Uluslararası hukuk ve ulusal hukuk askerî kuvveti sadece sınırlandırmak ve denetlemek için kural koymaz, aynı zamanda devlet tarafından kullanılan kamusal gücün meşrulaştırılabileceği bir zemin oluşturur.

Değerden bağışık tanımın kabulünün ardından, salt uluslararası hukuktan doğan hak ve yetkilerin kullanımı ile hukuk savaşımının nasıl ayırt edileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Dunlap, hukukla savaşın her etkileşiminin hukuk savaşımını olmadığını belirtmiş, bir hukuki faaliyetin hukuk savaşımını olarak adlandırılabilmesi için yöneldiği sonucun askerî kuvvetle elde edilecek bir etkiye eşdeğer olmasını

²¹ David Hughes, "What Does Lawfare Mean?", *Fordham International Law Journal*, 40:1, 2016, s. 19-25.

²² Leila Nadya Sadat ve Jing Geng, "On Legal Subterfuge and the So-Called 'Lawfare' Debate", *Case Western Reserve Journal of International Law*, 43, s. 160-161.

²³ David Scheffer, "Whose Lawfare Is It, Anyway?", *Case Western Reserve Journal of International Law*, 2010, s. 220. Ayrıca bkz. Dunlap, "Lawfare Today", s. 148-149.

²⁴ "Law Confrontation with Russian Federation", <https://lawfare.gov.ua/>, erişim 05.10.2023.

aramıştır.²⁵ Fakat etkinin tek başına yeterli olmadığını düşünülerek Ordre Kittrie tarafından niyetin de değerlendirilmesini içeren iki kriterli bir test öngörülmüştür.²⁶ İkinci kriter olan niyet açısından faaliyeti gerçekleştirme amacının düşmanı zayıflatmak veya devre dışı bırakmak olması aranmıştır.²⁷ Gerçekten de bir hukuki faaliyetin, hakkın kullanımı mı hukuk savaşımı mı olduğunu ayırt eden esas unsur niyet olarak görünmektedir. Janina Dill ise subjektif bir kriter olan niyeti ortaya çıkarmanın zorluğuna dikkat çekmiş, niyetin belirlenmesinde ilgili hukuk kuralının düzenlediği konu ve konuluş amacının da dikkate alınmasını önermiştir.²⁸ Diğer yandan, hukukun kötüye kullanılması ile bir hukuk ihlalinin arasındaki ayrıma da dikkat etmek gerekir. Dill, her hukuk ihlalinin hukukun kötüye kullanımı olmadığını, ancak bir ihlal stratejik avantajı yükseltmek amacıyla gerçekleştirilmişse hukuk savaşımı oluşturacağını belirtmiştir.²⁹

Somutlaştırmak gerekirse, yukarıda bahsedildiği üzere Ukrayna'nın 2022 yılında Uluslararası Adalet Divanı'na başvurması örneğinde bu testin iki koşulu da sağlanmış görünmektedir. Ukrayna, dava kapsamında Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin öngördüğü soykırımı önleme ve cezalandırma yükümlülüğünün ihlal edildiğini öne sürerek geçici önlem olarak Rusya'nın yürüttüğü askerî operasyonun durdurulmasını talep etmiştir. Bu da varsayımsal olarak kinetik askerî kuvvete eşdeğer bir etki oluşturabilecek bir eylem olarak değerlendirilebilir. Sözleşme'nin konu ve amacının devletlerin kuvvet kullanmasını engellemek olmadığı ve talep edilen önlemlerle korunan hak arasında doğrudan bir bağlantı bulunmadığından hareketle, ki bazı hâkimlerin görüşleri de bu yöndedir,³⁰ söz konusu hukuki talebin altında yatan niyetin Rusya'yı zayıflatma olduğu söylenebilir. Öte yandan devletler arası diplomatik ilişkilerden doğan uyuşmazlıkların konu edildiği bir olayda, Uluslararası Adalet Divanı veya herhangi bir uluslararası organizasyon nezdindeki protesto ve uğraşların, faaliyetin etkisi bakımından genellikle askerî kuvvete denk tutulamayacağı ve niyet bakımından hasmane olmadığı, dolayısıyla hukuk savaşımı oluşturmayacağı ifade edilebilir.

---

²⁵ Charles J. Dunlap, "Does Lawfare Need an Apologia?", *Case Western Reserve Journal of International Law*, 43, 2010, s. 122.

²⁶ Ordre F. Kittrie, *Lawfare: Law as a Weapon of War* (kısaca *Lawfare*), Oxford University Press, New York, 2016, s. 6.

²⁷ Age, s. 6.

²⁸ Janina Dill, "Abuse of Law on the Twenty First-Century Battlefield: A Typology of Lawfare", Michael L. Gross ve Tamar Meisels (ed.), *Soft War: The Ethics of Unarmed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, s. 201.

²⁹ Age, s. 205.

³⁰ ICJ, *Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)*, Provisional Measures, Order of 16 March 2022 (Declarations of Vice-President Gevorgian, Judge Bennouna, Judge Xue), ICJ Reports 2022, s. 232-241.

1.2. *Hukuk Savaşımının Yükselişi*

Hukuk savaşımının ne olduğunun izahının ardından, niçin ortaya çıktığının açıklanması da kavramın doğasının anlaşılması için elzemdir. Esasen hukuk savaşımı uygulamalarına tarihin çeşitli zamanlarında rastlanılabılırse de özellikle doksanlı yıllardan sonra kavram popülerlik kazanmaya başlamıştır. Bu zaman diliminde göze çarpan ilk olarak küreselleşme olgusu ve beraberinde getirdiği ekonomik ve siyasi bağımlılıktır. Sınır aşan ticari faaliyetlerin sayısındaki artış neticesinde, bu faaliyetleri koordine etme ve düzenleme ihtiyacı devletler arası ve üstü mekanizmaların varlığını gerektirmiştir. Bu yapıyı kurma görevini üstlenen uluslararası hukukun düzenlediği konuların kapsamında ciddi bir genişleme olmuş, birçok uluslararası antlaşma ortaya çıkmıştır.

Buna paralel olarak uluslararası organizasyonlar ve mahkemelerin kurulmasıyla hukuki çekişme için elverişli forumların sayısı da artmıştır. Birleşmiş Milletler'in yargı organı olan Uluslararası Adalet Divanı'nın yanı sıra Uluslararası Ticaret Örgütü'nün ve Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'nin faaliyete geçmesi, başta insan hakları antlaşmaları olmak üzere uluslararası antlaşmalarının denetim organı olarak görev yapan komitelerin kurulması, uluslararası yatırım tahkimi mekanizmalarının artması doksanlı yıllarda gerçekleşen önemli gelişmelerdir. Özellikle Ruanda ve Yugoslavya'da vuku bulan iç savaşlarda gerçekleştirilen ihlalleri cezalandırmak üzere BM Güvenlik Konseyi tarafından kurulan Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, bu tecrübelerin ardından daimî bir mahkemenin varlığına yönelik uluslararası talep neticesinde savaş suçları, soykırım, insanlığa karşı suçlar ve saldırı suçunu yargılamak üzere Roma Statüsü ile kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi de uluslararası aktörlere stratejik amaçlarına erişebilecekleri hukuki ortamlar oluşturmaktadır. Bu mecralarda aktörler kendi lehine ve düşmanları aleyhine yeni uluslararası normlar üretme çabasına girişmekte, var olan normların kendi çıkarlarına uygun yorumlarını yaygınlaştırmakta, düşmanlarını yıpratmak için soruşturma ve kovuşturma başlatılmasını sağlamaktadır.³¹

Devlet inisiyatifleriyle artan bir kurumsallaşmanın yanı sıra insan hakları aktivizmini konu edinen sivil toplum kuruluşlarının (STK) da hem sayısında hem de faaliyetlerinde bir artış görülmektedir. Başta Amnesty International ve Human Rights Watch gibi insan hakları kuruluşlarının özellikle silahlı çatışma hukuku ihlallerini takip ettiği, delil topladığı ve BM ve diğer uluslararası kuruluşlara raporlar sunduğu bilinmektedir.³² Böylece STKlar ihlallerin duyurulması ve uluslararası kamuoyunun şekillendirilmesinde önemli rol oynamakta, ayrıca var olan uluslararası normların yorumlanması veya yeni normların üretilmesi süreçlerine aktif şekilde katılmaktadır. Keza yukarıda ifade edildiği gibi ihlallerden sorumlu olduğu düşünülen

³¹ Kittrie, *Lawfare*, s. 13.

³² Age, s. 46.

kişiler hakkında genellikle ulusal yargı mekanizmaları kullanılarak cezai takibat başlatılmasına da STKlar ön ayak olmaktadır. Silahlı çatışmaların ve çatışma taraflarının örgütlü birimler tarafından sistematik olarak hukuki denetime tabi tutulması, çatışma taraflarınca hukukun daha çok dikkate alınmasını gerektiren bir husus olmuştur.

Bu sürece damgasını vuran bir diğer gelişme teknolojik ilerlemedir. Bilhassa bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişme ve sosyal medyanın ortaya çıkması bilginin üretilmesini ve yayılmasını oldukça kolaylaştırmıştır. Eskiden sadece çatışan taraflara ait olan savaş alanını gözetleme tekeli teknolojinin sağladığı imkânlarla kırılmıştır.³³ Devlet veya devlet dışı aktörlerin gerçekleştirdiği faaliyetlerden veya ihlallerden dünyanın çeşitli yerlerinden birçok insan ve kurum haberdar olmuş, ortaya küresel bir kamuoyu çıkmıştır. Bu da uluslararası aktörlerin itibarını yakından ilgilendiren bir husustur. Nitekim Ebu Gureyb skandalının aynı zaman diliminde gerçekleşen ihlallere nazaran bu kadar büyük bir infial uyandırmasında uluslararası medyada dolaşıma sokulan fotoğrafların etkisi büyüktür.³⁴

Tüm bu hususlar hukuk savaşımına imkân verecek ortam, yöntem ve araçları hazırlamış, günümüz çatışmalarının asimetrikleşen yapısı ise kavramın ortaya çıkmasına neden olan motivasyonu sağlamıştır. Asimetri, çatışma öznelerinin niteliğindeki farka (devlet veya devlet dışı aktör) işaret ettiği gibi söz konusu öznelerin sahip olduğu maddi imkân ve kabiliyetlerin arasındaki farkı da belirtmektedir. Hasmin askerî kapasitesine kendi askerî gücüyle mukabele etme imkânı bulunmayan devlet veya devlet dışı silahlı aktörler, farklı yollara başvurarak onlara meydan okuyacaktır.³⁵ Bu yollardan biri de uluslararası hukuktur. Silahlı çatışmaları düzenleyen 1949 Cenevre Konvansiyonları'nın devletler tarafından simetrik çatışmalar esas alınarak oluşturulmuş olması, bu hukuki düzenlemelerin asimetrik savaşlara uygulanmasında çeşitli sorunlara yol açmaktadır.

Simetrik bir karşılaştırmada zayıf durumda olan tarafın –genellikle devlet dışı aktörler– kurallara uymakta herhangi bir menfaati ve kuralların üretilmesi süreçlerinde de bir söz hakkı bulunmamaktadır.³⁶ Çünkü devletlerin aksine devlet dışı aktörler uluslararası antlaşmalar oluşturamaz ve onlara taraf olamazlar. Öte yandan güçlü tarafın da –genellikle devletler– hukuken bağlı olduğu kurallara uymada menfaati tartışmalıdır. Bunun sebebi ise asimetrik çatışmaların doğasının, devletlerin silahlı çatışma hukukuna (SÇH) uygun, dolayısıyla meşru davranmasını önemli

³³ Eyal Benvenisti, “The Legal Battle to Define the Law on Transnational Asymmetric Warfare”, *Duke Journal of Comparative & International Law*, 20, 2010, s. 342-344.

³⁴ Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/reports/2004/usa0604/1.htm#:~:text=In%20a%20nationally%20televised%20address,been%20that%20it%20was%20photographed>, erişim 05.10.2023.

³⁵ Rod Thornton, *Asymmetric Warfare: Threat and Response in the Twenty-first Century*, Polity, Cambridge, 2007, s. 6.

³⁶ Benvenisti, “The Legal Battle”, s. 46.

ölçüde zorlaştırmadır.³⁷ Zira geleneksel savaşlarda muharıpler, üniformaları ve taşıdıkları işaretlerle kendilerini sivillerden net bir şekilde ayırt ederler. Ayrıca savaş, bu amaca hasredilmiş belirli bir sahada vuku bulduğundan askerî hedefler ile sivil kişi ve nesnel arasındaki ayırım daha belirgindir. Oysa asimetrik çatışmalarda, savaşanlar kendilerini kasten sivillerden ayırt etmemekte, çatışmalar ise genellikle sivillerin yoğun bulunduğu yerleşim yerlerinde gerçekleşmekte, böylece askerî hedeflerle ve siviller iç içe geçmektedir. Bu da SÇH'nin temelini oluşturan ayırt etme, orantılılık ve önlem alma ilkelerinin asimetrik çatışmalarda güçlü tarafça gözetilmesini ciddi manada güçleştirmektedir. Dolayısıyla çatışanlar arasında taraf bazlı asimetrideki güç durumuyla ters orantılı bir hukuki asimetrinin oluşacağı söylenebilir. Çatışma taraflarının, bu hukuki asimetriden faydalanarak güç asimetrisinin etkisini azaltmak amacıyla hukuk savaşımına başvurduğu ileri sürülebilir.

1.3. *Hukuk Savaşımının Tipolojisi ve Uygulamaları*

Kavram üzerine yapılan teorik açıklamalardan sonra, seçilen uygulamalar bu başlıkta Kittrie'nin geliştirdiği tipoloji altında analiz edilecektir. Öğretide farklı tipolojiler de mevcuttur, bunlar hukuk savaşımının karakterine göre Zeusçu–Hadesçi hukuk savaşımı;³⁸ saldırı–savunma amaçlı hukuk savaşımı,³⁹ tamamen kötüye kullanım yoluyla gerçekleştirilen hukuk savaşımında belirsizliğe dayalı–hıyanete dayalı–itibar yok edici–itibar koruyucu hukuk savaşımı⁴⁰ olarak adlandırılmıştır. Kittrie'nin araçsal hukuk savaşımı ve riayet-koz farkına dayanan hukuk savaşımı tipolojisi hem herhangi subjektif bir değer içermemesi hem de diğer tipolojileri kapsamamasından dolayı tercih edilecektir.⁴¹

Hukuk savaşımının bir kavram olarak çıkış noktası olan riayet-koz farkına dayanan hukuk savaşımında (*compliance-leverage disparity lawfare*) genellikle silahlı bir çatışma ortamı mevcuttur. Taraflardan birinin SÇH'ye riayet etmesi durumunda diğer tarafın bunu istismar ederek elde edeceği koz üzerinden hukuk savaşımı yürütülür.⁴² Bu tip bir uygulamaya örnek olarak Afganistan'da ABD ve koalisyon kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen hava saldırılarını engellemek için Taliban'ın askerî hedeflerin yakınına sivilleri yerleştirmesi verilebilir. Bu yolla sivil ölümlerinin kamuoyunda oluşturacağı infial kullanılarak icra edilen hava harekâtlarına yönelik bir “şeytanlaştırma” operasyonunun yürütüldüğü, bunun alışlagelmedik bir tür “hava

³⁷ Age, s. 46.

³⁸ Andres B. Munoz Mosquera ve Sascha Dov Bachmann, “Lawfare in Hybrid Wars: The 21st Century Warfare”, *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, 7:1, 2016, s. 73.

³⁹ Sascha Dov Bachmann ve Andres B. Munoz Mosquera, “Hybrid Warfare as Lawfare: Towards a Comprehensive Legal Approach”, *A Civil-Military Response to Hybrid Threats*, Eugenio Cusumano ve Marian Corbe (ed.), Palgrave Macmillan Cham, 2018, s. 70-71.

⁴⁰ Dill, “Abuse of Law on the Twenty First-Century Battlefield: A Typology of Lawfare”, s. 203-207.

⁴¹ Kittrie, *Lawfare*, s. 11.

⁴² Age, s. 20.

savunma yöntemi” olduğu iddia edilmektedir.⁴³ Gerçekten de NATO Uluslararası Güvenlik Destek Gücü Başsözcüsü’nün “Eğer bir sivilin bile ölmesi ihtimali varsa, Usame bin Ladin’in orada olduğunu düşünsek dahi saldırmayacağız.”⁴⁴ açıklaması bu bağlamda değerlendirildiğinde simetrik karşılaştırmada zayıf durumda olan Taliban’ın yürüttüğü hukuk savaşımının asimetrik etkisi çarpıcıdır. Zira SÇH kapsamında harekâtlar esnasında beklenen askerî faydaya nispetle orantısız olmamak koşuluyla tali sivil zararları hukuken kabul edilmekte olup ABD ve müttefiklerinin Afganistan’daki çatışmalarda bundan katı bir standartla kendilerini sınırlandırmaları, diğer tarafın hukuk savaşımının ne kadar etkili olabileceğini göstermektedir.

Araçsal hukuk savaşımında ise çeşitli hukuk enstrümanları kullanılarak askerî kuvvetin etkisine denk bir sonuç elde etmek hedeflenmektedir. Bu tip hukuk savaşımında silahlı çatışmanın varlığı belirleyici değildir. Araçsallaştırılanın yalnızca SÇH veya meşru savunma hakkı olmadığı, ekonomi ve yatırım hukuku, deniz hukuku, uluslararası ceza hukuku gibi uluslararası hukukun farklı alt dallarının da kullanıldığı görülmektedir. Devletler, devlet dışı aktörler ve sivil toplum kuruluşları iki yöntemle hukuku araçsallaştırmaktadır: kuralsal çekişme ve kurumsal çekişme. Kuralsal çekişmede, taraflar ilgili hukuk kuralının uygulanabilirliğine, içeriğine, uygulanmasına ve geçerliliğine itiraz ederek veya bu hususları değiştirebilecek yeni bir hukuki yorum geliştirerek amaçlarına ulaşmaya çalışırlar.⁴⁵ Diğer yandan kurumsal çekişmede, taraflar bir olay için yerleşik hukuk kurallarına ve yorumlarına dayanarak amaçlarına en elverişli sonuçları sağlayacak uluslararası forumlar ve mahkemeler nezdinde ihtilaf etmektedir.⁴⁶

İlk yöntem olan kuralsal çekişme bağlamında, bir kuralın uygulanabilirliğe yönelik bir hukuk savaşımı örneği olarak ABD tarafından terörizme karşı savaş doktrini kapsamında ortaya çıkan gayrimeşru muharipler (*unlawful combatants*) veya imtiyazsız muharipler (*unprivileged combatants*) olarak adlandırılan statü verilebilir. Bush Yönetimi, Afganistan’daki çatışmalarda El Kaide ve Taliban savaşçılarının statüsüne dair bir dizi hukuki argüman geliştirmiştir. ABD, El Kaide’nin devlet dışı bir silahlı aktör olmasından ötürü, imzacıları devletler olan Cenevre Konvansiyonları’nın bu örgütün savaşçılara uygulanamayacağını iddia etmiştir.⁴⁷

---

⁴³ Charles J. Dunlap, “Lawfare: A Decisive Element of 21st-Century Conflicts?”, *Joint Force Quarterly*, 54, 2009, s. 36.

⁴⁴ Pamela Constable, “NATO Hopes to Undercut Taliban With ‘Surge’ of Projects”, *Washington Post*, 27.09.2008, <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/09/26/AR2008092603452.html>, erişim 07.07.2023.

⁴⁵ Aurel Sari, “Norm Contestation for Strategic Effect: Legal Narratives as Information Advantage”, *Zeitschrift Für Ausländisches Öffentliches Recht Und Völkerrecht / Heidelberg Journal of International Law*, 83: 1, 2023, s. 137-138.

⁴⁶ Age, s. 137.

⁴⁷ George W. Bush, “Memorandum on Humane Treatment of Taliban and al Qaeda Detainees”, *The White House*, 07.02.2002, https://www.supremecourt.gov/opinions/URLs_Cited/OT2005/05-184/05-184_2.pdf, erişim 27.09.2023.

Taliban savaşçılarının ise gayrimeşru muharıpler olduğunu; zira kendilerini sivillerden ayırt etmediklerinden, silahlarını gizlediklerinden, SÇH'yi genellikle ihlal ederek savaştıklarından Savaş Esirlerine İlişkin 1949 Cenevre Konvansiyonu'nun 4. maddesindeki şartları sağlamadıklarını belirtmiştir.⁴⁸ ABD'ye göre bu kişiler sivil ve muharip statülerinin dışında üçüncü bir statü oluşturan gayrimeşru muharıplerdir. Gayrimeşru olduklarından, SÇH tarafından sağlanan muharip dokunulmazlığından (*combatant immunity*) ve yakalanmaları halinde savaş esiri statüsünden yararlanamayacaklardır. Öte yandan muharip olarak görülmelerinden ötürü sivillere sağlanan yargılanmaya ilişkin hukuki güvencelerden yararlanamayacaklardır.⁴⁹ Oysa SÇH kapsamında bir kişi ya muhariptir ya da sivilidir. Uluslararası bir silahlı çatışmada muharip olduğu açıkça tespit edilemeyen kişilerin sivil olarak kabul edilmesi⁵⁰ ve Savaş Zamanı Sivillerin Korunmasına İlişkin 1949 Cenevre Konvansiyonu ile çatışmaya katılma eylemi bakımından ulusal ceza hukukuna tabi olması; uluslararası nitelikte olmayan bir çatışmada ise savaştan kişilerin ilgili ulusal hukuka ve insan hakları hukukuna tabi olması gerekir. Guantanamo'daki ABD askerî üssünde tutulan kişiler, uygulanacak hukukun belirsizleştirildiği gayrimeşru muharip statüsünde değerlendirilmiş, herhangi bir mahkeme kararı ve belirli bir süre sınırlaması olmaksızın alıkonulmuşlardır. Gayrimeşru muhariplik ciddi eleştirilerle karşılaşmış, insan hakları savunucuları Amerikan yargısında bir tür hukuk boşluğu yaratan bu uygulamayla mücadele etmeye çalışmışlardır. Taliban'ın riayet-koz tipi hukuk savaşımına, ABD'nin araçsal hukuk savaşımıyla cevap verdiği görülmektedir.

Dağlık Karabağ, Güney Osetya, Abhazya, Transdinyester, Gürcistan ve Kırım'da gerçekleşen silahlı çatışmalara müdahalelerinde hukuku araçsallaştıran Rusya'nın da kural sal çekişmeyi benimsediği görülmektedir. Yukarıdaki ABD uygulamasıyla benzeşen bir hukuk savaşımını, Rusya'nın Ukrayna'ya karşı yürüttüğü söylenebilir. Şubat 2022'den beri süregelen çatışmanın dikkat çeken yönlerinden biri yabancı uyruklu savaşçılardan oluşan Ukrayna Savunması İçin Uluslararası Lejyon'un kurulması olmuştur. Rusya ise bu yabancı savaşçıların, muharip değil paralı asker olduğunu, dolayısıyla yakalandıklarında savaş esiri muamelesi görmeyeceklerini beyan etmiştir.⁵¹ Bu da yakalanıp yargılandıkları takdirde iç hukukta öngörülen ağır cezaların bu savaşçılara uygulanacağı anlamına gelmektedir, nitekim 3 yabancı

⁴⁸ Age. Ayrıca bkz. Jay S. Bybee, "Memorandum for Alberto R. Gonzales Counsel to the President, and William J. Haynes II General Counsel of the Department of Defense", *US Department of Justice Office of Legal Counsel*, 22.01.2002, <https://www.justice.gov/sites/default/files/olc/legacy/2009/08/24/memo-laws-taliban-detainees.pdf>, erişim 27.09.2023.

⁴⁹ United States, "Response of the United States to Request for Precautionary Measures - Detainees in Guantanamo Bay, Cuba [15 April 2002]" *International Legal Materials*, 41: 4, 2002, s. 1024. 1015–27.

⁵⁰ 12 Ağustos 1949 tarihli Savaş Zamanı Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Konvansiyonu (IV), Madde 4 ve 5.

⁵¹ "Foreign Mercenaries in Ukraine Will not Have POW Status — Russian Military", *TASS Russian News Agency*, 03.03.2022, <https://tass.com/politics/1416131>, erişim 05.10.2023.

savaşçı idama mahkûm edilmiştir.⁵² Hukuk savaşını açısından bakıldığında, Cenevre Konvansiyonları'na Ek Protokol I'in 47. maddesindeki paralı askerliğe dair şartları birlikte sağlamanın zorluğu ve muharip statüsü için kişiye mahsus bir hukuki değerlendirme yapmanın gerekliliği akılda bulundurulmalıdır. Rusya'nın peşin hükümlü olumsuz bir pozisyon almasının altında yatan amaç, Batılı savaşçıları Ukrayna saflarına katılmaktan caydırarak savaşçı sayısını, dolayısıyla insan gücünü azaltmak gibi gözükmektedir. Rusya Savunma Bakanlığı Sözcüsü'nün "...savaşmayı planlayan tüm yabancı ülke vatandaşlarını yola çıkmadan önce birçok kez düşünmeye çağırıyoruz." ifadesi de bu düşüncüyü yansıtmaktadır. Nitekim Rusya'nın idama mahkûm edilen savaşçıları Türkiye ve Suudi Arabistan'ın arabuluculuğunda gerçekleşen esir takası kapsamında serbest bırakması,⁵³ cezalandırmanın hukukun bir gereği olmaktan ziyade diplomatik ve askerî bir kazanım elde etmeye yönelik olduğunu doğrulamaktadır.

Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki iddiaları da kural sal çekişme olarak değerlendirilebilir. Çin, geliştirdiği dokuz çizgili hat konseptiyle, Güney Çin Denizi'nin büyük kısmında egemenlik iddia etmektedir. Bu iddiasını desteklemek için 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (BMDHS) ilgili hükümlerini kullanarak farklı yorumlar geliştirmiştir. Çin, ilk olarak önemli balıkçılık ve doğal kaynakları bulunduran Güney Çin Denizi'nde münhasır ekonomik bölgesini (MEB) genişletmeye çabalamıştır. Bu maksatla, var olan kayalıklar veya resifler üzerinde inşaatlar gerçekleştirerek bunları BMDHS'nin MEB oluşturmasına imkân tanıdığı adalara dönüştürmeye çalışmıştır.⁵⁴ Bunun hukukten kabul görmemesiyle birlikte Çin, yine bir hukuk savaşını uygulaması olarak, Güney Çin Denizi'ndeki egemenliği ve niteliği tartışmalı oluşumları Çin'in dış takımadaları (*outlying archipelagos*) olarak nitelemiştir.⁵⁵ BMDHS'nin bu özel durumu düzenlemediğinden bahisle söz konusu dış takımadaların tüm deniz yetki alanlarına sahip olduğunu belirterek uluslararası uygulamanın da bunu desteklediğini ileri sürmüştür.⁵⁶ Buna ilaveten, MEB'de sadece canlı ve cansız tüm doğal kaynaklar üzerinde BMDHS'nin 56. maddesince tanınan egemenlik haklarından doğan yetkilerini aşarak, başka devletlerin MEB'de askerî faaliyetler gerçekleştiremeyeceğini iddia etmekte ve savaş gemilerinin seyrüsefer

---

⁵² Elena Teslova, "2 Britons, 1 Moroccan sentenced to death in Ukraine's Donetsk region", *Anadolu Agency*, 09.06.2022, <https://www.aa.com.tr/en/europe/2-britons-1-moroccan-sentenced-to-death-in-ukraines-donetsk-region/2609975>, erişim 05.10.2023.

⁵³ "Russia, Ukraine Exchange Nearly 300 Prisoners in Surprise Swap", *Al Jazeera*, 21.09.2022, <https://www.aljazeera.com/news/2022/9/21/ten-prisoners-of-war-released-from-russian-capture-saudi-arabia>, erişim 12.11.2023.

⁵⁴ Kitzrie, *Lawfare*, s. 167.

⁵⁵ The Permanent Mission of PRC, "Note Verbale of the People's Republic of China", CML/32/2021, 16.08.2021, https://www.un.org/depts/los/clcs_new/submissions_files/mys_12_12_2019/20210816ChnNvUNen.pdf, erişim 05.10.2023.

⁵⁶ Age.

serbestisini kısıtlayan bir izin prosedürü öngörmektedir.⁵⁷ İleri sürdüğü gerekçelerden bazıları, MEB’de diğer devletlerin sahildevletinin haklarını göz önünde bulundurma yükümlülüğünü düzenleyen 58. madde kapsamında bu faaliyetlerin sahildevletinin güvenliğini ilgilendirdiği ve askerî faaliyetlerin 301. maddedeki denizlerin barışçıl kullanımını yükümlülüğüne aykırılık oluşturacağıdır.⁵⁸ Bu yorum 19. madde dikkate alındığında isabetli görünmemektedir. 19. maddede bir devletin karasularında sahip olunan zararsız geçiş hakkına mâni olacak askerî faaliyetler sayılmış, bunlardan sadece 19(2)(a)’daki kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehdidinden kaçınılması 301. maddede yer almıştır. Dolayısıyla 19. maddede bulunan diğer askerî faaliyetlerin –sahildevletinin MEB’deki münhasır haklarına hâlel getirmemek şartıyla– MEB’de gerçekleştirilmesinin önünde bir engel görünmemektedir. Esasen açık deniz niteliğinde olan ve seyrüsefer serbestisi bulunan MEB’de Çin, BMDHS’nin alışlagelmedik şekilde yorumuyla askerî faaliyetleri hukuka aykırı göstermeye çalışarak rakip donanmalara karşı erişim engelleme / bölgeden men etme (A2/AD) yaklaşımı uygulamaktadır.⁵⁹

Araçsal hukuk savaşımının ikinci yöntemi olan kurumsal çekişmede; uluslararası ve ulusal merciler veya mahkemeler kullanılarak askerî kuvvete eşdeğer etki elde edilmeye çalışılmaktadır. Uluslararası mahkemeleri kullanan aktörler genellikle aralarında silahlı bir çatışma bulunan devletlerdir. Uluslararası Adalet Divanı nezdinde Gürcistan ve Rusya, Ukrayna ve Rusya, Ermenistan ve Azerbaycan bunlar arasında sayılabilir. Genellikle güç asimetrisinde zayıf tarafta kalan devletlerin kurumsal çekişmeyi ilk başlatan taraf olduğu tespit edilebilir. Özellikle Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) nezdinde Filistin’in İsrail’e karşı yürüttüğü hukuk savaşımı, ürettiği çıktılar göz önüne alındığında, güç asimetrisinin hukuki asimetriyle ilişkisini göstermesi açısından kayda değer bir emsaldir.

Filistin, İsrail’e karşı yürüteceği hukuk savaşımı için aşamalı bir yol izlemiştir. Öncelikle BM nezdinde “gözlemci kuruluş” olarak görülen Filistin, bir devlet olarak BM tarafından tanınmayı hedeflemiş, burada izleyeceği stratejiyi Mahmud Abbas şu şekilde açıklamıştır: “Filistin’in Birleşmiş Milletler’e kabul edilmesi çatışmanın sadece siyasi değil, hukuki bir mesele olarak da uluslararasılaşmasının önünü açacaktır. Bu aynı

⁵⁷ Chuah Meng Soon, “Restrictions on Foreign Military Activities in the Exclusive Economic Zone: Major Powers’ Lawfare”, *Journal of the Singapore Armed Forces*, 42:1, 2016, s. 15

⁵⁸ Xie Feng, “Implement UNCLOS in Full and in Good Faith and Actively Contribute to Global Maritime Governance”, *Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China*, 02.09.2022, https://www.fmprc.gov.cn/eng/wjdt_665385/zyjh_665391/202209/t20220902_10760381.html, erişim 12.11.2023; Xu Hong, “Briefing by XU Hong, Director-General of the Department of Treaty and Law on the South China Sea Arbitration Initiated by the Philippines”, *Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China*, 12.05.2016, https://www.fmprc.gov.cn/nanhai/eng/wjbxw_1/201605/t20160519_8523323.htm, erişim 13.11.2023.

⁵⁹ Robert D. Williams, “International Law with Chinese Characteristics: Beijing and the ‘Rules-Based’ Global Order”, *Global China*, 2020, s. 5, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/10/FP_20201012_international_law_china_williams.pdf, erişim 05.10.2023.

zamanda Birleşmiş Milletler’de, insan hakları sözleşmesi organlarında ve Uluslararası Adalet Divanı’nda İsrail’e karşı hak iddia edebilmemizin de önünü açacaktır.”⁶⁰ Filistin, BM’ye üyelik talebinin Güvenlik Konseyi’nde ABD’nin vetosuna takılacağını⁶¹ göz önünde bulundurmuş, bunun yerine Genel Kurul’un karar vereceği “üye olmayan devlet” statüsünü elde etmek için uğraşmış, 2012 yılında 67/19 sayılı BM Genel Kurul Kararı ile bu statüyü kazanmıştır.⁶² Böylece devlet olduğu kabul edildiğinden, UCM Savcısı tarafından da belirtildiği üzere, Roma Statüsü’nü imzalayarak UCM’ye taraf olabilir hale gelmiştir.⁶³ Bu gelişmeden büyük kaygı duyan İsrail ile Filistin arasında ABD aracılığıyla bir pazarlık yapılmış, 104 Filistinli tutuklunun salıverilmesi karşılığında Filistin’in 9 ay boyunca uluslararası antlaşmalara ve kuruluşlara taraf olmayacağı taahhüt edilmiştir.⁶⁴ Fakat tutukluların bir kısmının salınmaması neticesinde Filistin gerekli şartları tamamlayarak 2 Ocak 2015 tarihi itibarıyla Roma Statüsü’ne taraf bir devlet haline gelmiştir. Bunun üzerine UCM Savcısı tarafından Filistin topraklarında işlendiği düşünülen Mahkeme’nin yargı yetkisindeki suçlar bakımından öninceleme başlatılmış, 2019’da soruşturmayı gerektiren savaş suçlarının işlendiği kanaatine varılmış⁶⁵ ve 2021’de soruşturma açılmıştır.⁶⁶ Bu da soruşturmaya konu olan eylemlerde rolü olan İsraili yetkilileri ve askerleri UCM’ye taraf olan 123 ülkede buldukları zaman diliminde tutuklanma riskiyle karşı karşıya getirmektedir.

Uluslararası forumların yanı sıra ulusal merci ve mahkemeler de çekişmeye elverişlidir. Bu yola başvuran aktörler genellikle sivil toplum kuruluşlarıdır. Ulusal mahkemelerde, uluslararası hukuk kuralları ve evrensel yargı yetkisine dayanılarak gerçekleştirilmiş önemli girişimler mevcuttur. Eski İsrail Başbakanı Ariel Şaron hakkında 1982’de Sabra ve Şatila Mülteci Kampları’nda işlenen uluslararası suçlardan dolayı Belçika mahkemelerinde dava açılmıştır.⁶⁷ Bir başka örnek ise ABD Başkanı

⁶⁰ Mahmoud Abbas, “The Long Overdue Palestinian State”, *The New York Times*, 16.05.2011, erişim <https://www.nytimes.com/2011/05/17/opinion/17abbas.html>, erişim 01.10.2023.

⁶¹ Josh Rogin, “Obama Administration Confirms it Would Veto Palestinian Statehood at the U.N.” *Foreign Policy*, 08.09.2011, <https://foreignpolicy.com/2011/09/08/obama-administration-confirms-it-would-veto-palestinian-statehood-at-the-u-n/> erişim 01.10.2023.

⁶² UNGA, “Status of Palestine in the United Nations”, A/RES/67/19, 29.11.2012.

⁶³ Fatou Bensouda, “The Public Deserves to know the Truth about the ICC’s Jurisdiction over Palestine”, *International Criminal Court*, 02.09.2014 <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-international-criminal-court-fatou-bensouda-public-deserves-know-truth> erişim 01.10.2023.

⁶⁴ Saeb Erakat, “Have Palestinian Leaders Failed Their People?”, *Al Jazeera Head to Head*, 02.04.2014, <https://www.aljazeera.com/program/head-to-head/2014/4/2/transcript-saeb-erakat>, erişim 01.10.2023.

⁶⁵ Fatou Bensouda, “Statement of ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, on the conclusion of the preliminary examination of the Situation in Palestine, and seeking a ruling on the scope of the Court’s territorial jurisdiction”, 20.12.2019, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-fatou-bensouda-conclusion-preliminary-examination-situation-palestine>, erişim 05.10.2023.

⁶⁶ Fatou Bensouda, “Statement of ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, respecting an investigation of the Situation in Palestine” 03.03.2021, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-fatou-bensouda-respecting-investigation-situation-palestine>, erişim 05.10.2023.

⁶⁷ BADIL, “Belgian Court Accepts War Crimes Suit Against Israeli Prime Minister Ariel Sharon Belgian Court Accepts War Crimes Suit Against Israeli Prime Minister Ariel Sharon”, 04.07.2001, <https://badil.org/press-releases/2414.html>, erişim 27.09.2023.

George W. Bush aleyhine Guantanamo'daki tutukluların gördüğü muamelelerden ötürü İsviçre mahkemelerinde İşkenceye Karşı Konvansiyon temelinde açılan davadır.⁶⁸

Ulusal hukukun ulusal mercilerde kullanılmasıyla da hukuk savaşımı yürütülebilir. Bunun en etkili örneklerinden birisi yine Filistin-İsrail bağlamında, İsraili bir STK olan Shurat HaDin tarafından gerçekleştirilmiştir. Birçok ülkeden insan hakları STK'sı ve aktivistinin yer aldığı, Gazze'ye uygulanan ablukayı kırmak için yola çıkan, aralarında Mavi Marmara'nın da olduğu, 2010 Özgürlük Filosu'nun 2011'de tekrar eyleme geçeceğini açıklamasının ardından Shurat HaDin bu eylemi engellemek için iki yola başvurmuştur.⁶⁹ Gemilerin Yunanistan'dan yola çıkacağı ve Yunan kanunlarına göre sigortasız ve navigasyon sistemine sahip olmayan gemilerin limandan ayrılmasına müsaade edilmediği bilgisinden hareket eden Shurat HaDin, birinci olarak sigorta şirketlerine söz konusu filonun Hamas'ı desteklediğini, dolayısıyla gerçekleştirilecek saldırılar ve terörizmden sigorta şirketinin de sorumlu tutulacağına dair ihtarnameler göndermiş ve sigorta sağlanmasını engellemiştir.⁷⁰ İkinci olarak ise gemilere navigasyon hizmeti veren şirkete, şirket merkezinin bulunduğu ABD'nin yasalarına dayanarak aynı gerekçelerle tazminat ve ceza davası açılacağını belirtilen bir ihtarname göndermiştir.⁷¹ Şirketin cevap vermemesinin akabinde İsrail'de yaşayan bir ABD vatandaşı üzerinden dava açmış, dava sürecinde navigasyon şirketi filoya hizmet vermeyi durdurmuştur.⁷² Shurat HaDin de bu eksiklikleri Yunan makamlarına ihbar ederek filodaki gemilerin önemli bir çoğunluğunun yola çıkmasını engellemiştir.⁷³ Shurat HaDin başkanının "... filoyu durdurmak için İsrail askerlerinin halatları indirmesine gerek yok, gereken tek şey biraz cesaret ve özgün düşünce" şeklindeki açıklaması, sonuç dikkate alındığında çarpıcıdır.⁷⁴

2. Hukuk Savaşımı: Yeni Nesil Bir Savaş mı?

Hukukun araçsallaştırıldığı bu örneklerden sonra hukuk savaşımının yeni nesil bir savaş olduğu söylenebilir mi? Şüphesiz hukukun belirli amaçlara yönelik kullanımı veya kötüye kullanımı yeni bir olgu değildir. Doğu Hollanda Kumpanyası'nın Pasifik ticaretinden pay alabilmesi maksadıyla Hugo Grotius'un Portekizlilere karşı savaş açmak için haklı bir sebep oluşturacak açık denizlerin

⁶⁸ Peter Finn, "Bush trip to Switzerland called off amid threats of protests, legal action", *The Washington Post*, 06.02.2011, https://www.washingtonpost.com/national/bush-cancels-swiss-trip-as-foes-call-for-protests-torture-prosecution/2011/02/05/ABIdZ5E_story.html, erişim 27.09.2023.

⁶⁹ Kittrie, *Lawfare*, s. 314-317.

⁷⁰ Age, s. 314-317.

⁷¹ Age, s. 314-317.

⁷² Age, s. 314-317.

⁷³ Catrina Stewart, "Israeli campaign stops Gaza flotilla leaving port", *The Independent*, 28.06.2011, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/israeli-campaign-stops-gaza-flotilla-leaving-port-2303675.html>, erişim 01.10.2023.

⁷⁴ Ron Friedman, "Lawyers, not IDF, at forefront of battle against flotilla", *The Jerusalem Post*, 06.06.2011, <https://www.jpost.com/diplomacy-and-politics/lawyers-not-idf-at-forefront-of-battle-against-flotilla>, erişim 01.10.2023.

serbestliği kuramını ortaya koyması kadar eskidir.⁷⁵ Uzak diyarlara gitmeden de tarihsel örneklerle karşılaşmak mümkündür. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Ortodoks Hristiyanların hamiliğine ve istedikleri yerde konsolosluk açabilme ruhsatına ilişkin hükümlerinden dolayı Çarlık Rusyası'nın genişlemeci tutumuna hizmet ettiği ifade edilmekte ve hukukun bir silah olarak kullanılmasının Rusya bağlamında ilk tezahürü olarak nitelendirilmektedir.⁷⁶

Peki hukuk savaşımı bir savaş olarak nitelenebilir mi? Clausewitz savaşı “düşmanı irademizi kabul etmeye zorlayan bir şiddet eylemi”⁷⁷ ve “politikanın başka araçlarla devamı”⁷⁸ olarak tanımlamaktadır. Bu ifadelere üstünkörü bakıldığında karşı tarafın iradesinin baskı altına alınması ve politikanın sürdürülmesi bakımından, hukuk savaşımının bir tür savaş olduğu düşünülebilir. Ancak vurgulamak gerekir ki, Clausewitz yalnızca şiddet içeren eylemleri bu bağlamda kullanabilecek araçlar olarak tanımlamaktadır.⁷⁹ Üstelik tanımını yapmasının hemen ardından, savaşın hukukla ilişkisine dair görüşünü ortaya koyar: “Şiddete uluslararası hukuk ve teamül olarak bilinen zikretmeye değmeyecek dönüşlü (*self-imposed*) ve algılanamayan bazı kısıtlamalar konur, ancak bunlar onu nadiren zayıflatır.”⁸⁰

Savaşın izahını savaş felsefecilerine bırakmanın gerekliliği göz önünde bulundurulmakla beraber, bu tartışmanın sürdürülmesi ihtiyacına binaen klasik savaşlar politik amaçlara yönelen devletler arası şiddet faaliyetleri olarak kabul edilirse, “yeni savaşlar” nelerdir? Klasik savaşlarla yeni savaşları karşılaştıran Münkler, ikincisinin ayırt edici özelliklerinin çatışma sebeplerinin ticarileşmesi, çatışmaların özelleşmesi ve asimetrikleşme olduğunu ifade etmektedir.⁸¹ Bu gelişmelerden hukuku en çok ilgilendiren asimetrikleşme olarak görünmekte, Münkler asimetrinin artmasını uluslararası hukukun getirdiği kısıtlamaları göz ardı etmenin bir sebebi olarak görmektedir.⁸² Bu görüş bir yönden haklıdır fakat madalyonun öteki yüzüne de bakmak gerekir. Yeni savaşların bir diğer özelliği hukuksallaşmadır. Bu bağlamda hukuksallaşma (*juridification*), savaşın hukuka uygunluğuna ilişkin bir değerlendirmeden ziyade onun gittikçe artan şekilde hukuk, hukuki söylem ve tartışmalara referansla yürütülmesini ve idrak edilmesini ifade eder.⁸³

---

⁷⁵ Kittrie, *Lawfare*, s. 4.

⁷⁶ Mark Voyger, “Russian Lawfare – Russia’s Weaponisation of International And Domestic Law: Implications For The Region And Policy Recommendations”, *Journal on Baltic Security*, 4:2, 2018, s. 36.

⁷⁷ Carl von Clausewitz, *On War*, çeviren Michael Howard ve Peter Paret, Princeton University Press, Princeton, 1989, s. 75.

⁷⁸ Age, s. 69.

⁷⁹ Age, s. 69.

⁸⁰ Age, s. 75.

⁸¹ Herfried Münkler, *Yeni Savaşlar*, çeviren Zehra Aksu Yılmaz, İletişim, İstanbul, 2010, s. 57.

⁸² Age, s. 57.

⁸³ Craig Jones, *The War Lawyers*, Oxford University Press, New York, 2020, s. 283-285.

Bu özellik ise uluslararası hukukun yeni bir rol üstlenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Hukuk savaşımı kavramını “hukuku ve savaş birliktedir”⁸⁴ olarak niteleyen David Kennedy, uluslararası hukukun 20. yüzyıldan itibaren bir dil haline gelerek kuralların toplamı olmaktan farklı bir varlık kazandığını, böylece bir meşruiyet aracı haline geldiğini, meşruiyetin de gücün bir aracı olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ Fakat Kennedy bunun yalnızca bir halkla ilişkiler kampanyası olmadığını da altını şu sözlerle çizmektedir: “Ancak bu [hukuk savaşımı], başka askerî amaçlar için zaten yapacağınız şeyi tarif etmek ve savunmak için medyada hukuki dil kullanmaktan öte bir şeydir. Bu aynı zamanda bir hak iddiası, niyet ve kararlılık beyanı ya da mücadelenizin meşruiyetinin değerlendirileceği ortamı değiştirmek için bir şeyleri mesaj olarak yapma anlamına gelir.”⁸⁶

Uluslararası hukukun doğası düşünüldüğünde böyle bir mesaj nasıl verilebilir? Kural ve kurumsal çekişmeye zemin oluşturan, uluslararası hukukun iki temel kaynağı olan antlaşmalar ve teamüllerin yorumlanması üzerinden hareket edilebilir. İlk kaynak olan uluslararası antlaşmalar belirli bir konuda tarafların hak ve yükümlülüklerini belirleyen metinler olup genellikle soyut bir ibareler içerirler, onların somut durumlara uygulanması için daima yorumlanmaları gerekir. 1969 tarihli Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 31. maddesinin 1. fıkrası “Bir antlaşma, hükümlerine antlaşmanın bütünü içinde ve konu ve amacının ışığında verilecek olağan manaya uygun olarak iyi niyetle yorumlanır.” ifadesiyle genel yorum kuralını belirtmektedir. Olağan mana, tarafların kelimeye yüklediği içerik olup çoğu kez net ve sabit değildir. *Navigational Rights* davasında da belirtildiği gibi zaman içerisinde koşulların değişmesi, kelimelerin yeni bir anlam kazanılabilecek şekilde evrilmesine yol açmaktadır.⁸⁷ Antlaşmanın bağlamı ve amacı ise yine tartışmaya açıktır. Kısacası ulusal hukukun aksine uluslararası hukukta kuralları koyan tek bir egemen ve onun iradesi yoktur, egemen eşit birimler vardır. Bu yüzden verilen anlam, bağlam ve amaç hususlarında taraflar arasında bir çekişmenin olması kaçınılmazdır.

İkinci kaynak olarak teamül açısından bakılırsa, meşruiyet değerlendirmesi yapılırken ortamdaki diğer aktörlerin tutumları da önem arz etmektedir. Genel olarak bir eylemin meşruluğu ortamda gördüğü kabule ve tekrarlanma sıklığına bağlıdır. Buna diğer bağlamlarda itiraz edilebilirse de en azından uluslararası hukuk açısından durumun böyle olduğu söylenebilir. Çünkü uluslararası teamül sürekli ve tekdüze şekilde gerçekleştirilen devlet uygulamaları ve bu uygulamaların hukukun bir gereği olarak gerçekleştirildiği inancı (*opinio juris*) şeklinde iki unsurdan oluşur. Teamül, devletlerin iddialarını, eylemlerini, beyanlarını ve niyetlerini dikkate alır. Varlığı gereği politik yapılar olan devletler menfaatlerini ve stratejilerini biçimlere

⁸⁴ David Kennedy, *Of War and Law*, Princeton University Press, Princeton, 2006, s. 125.

⁸⁵ Age, s. 45.

⁸⁶ Age, s. 126.

⁸⁷ ICJ, *Dispute regarding Navigational and Related Rights*, Judgment, ICJ Rep 213, 2009, para. 66.

dökerek yansıtırlar. Politik tercih ve kaygılarındaki farklılıklar, bu biçimler yoluyla uluslararası teamülü etkiler. Devletlerin değişik uygulamalar geliştirmesi, gerekli şartlar sağlandığında mer'i bir teamül kuralının kısmen veya tamamen değişmesine –ortadan kalkmasına yol açar. Savaşlar bağlamında bu hususa dikkat çekenlerden biri İsrail Savunma Kuvvetleri Uluslararası Hukuk Departmanı, nam-ı diğer “Hukuk Savaşımı Dairesi”, eski komutanı Albay Daniel Reisner'dır:

Eğer bir şeyi yeterince uzun süre yaparsanız dünya onu kabul edecektir. Artık uluslararası hukuk tamamen bugün yasak olan bir eylemin yeterli sayıda ülke tarafından uygulandığında serbest hale geleceği fikrine dayanıyor. Aynı süreç kişileri ilgilendiren hukukta gerçekleşseydi, yasal hız sınırı saatte 115 kilometre olurdu ve yüzde 4 gelir vergisi öderdik. ... Irak'taki reaktörü bombaladıktan sonra Güvenlik Konseyi, İsrail'i kınadı ve saldırının uluslararası hukukun ihlali olduğunu iddia etti. Genel kanı İsrail'in bir suç işlediği yönündeydi. Bugün herkes bunun önleyici meşru müdafaa olduğunu söylüyor. Uluslararası hukuk ihlaller üzerinden ilerler.⁸⁸

Reisner'ın bu ifadesi ihtiyatla yaklaşılması gereken iddialar barındırda da uluslararası hukukun doğasına ilişkin yorumunun üzerinde bir değerlendirme yapmak gerekir. İhlaller ve bu ihlallere yaptırım uygulayacak merkezî bir yürütme gücünün olmamasından dolayı, uluslararası hukukun bir hukuk sistemi oluşturup oluşturmadığına dair sorgulamalar oldukça eskidir.⁸⁹ Fakat Reisner'ın söyledikleri irdelendiğinde, bunun Clausewitz'in yaptığı gibi uluslararası hukukun reddedilmesi anlamına gelmediği görülür. Bu, uygulamalar yoluyla hem BM Şartı'nda hem de teamülde var olan meşru savunma hakkının icra edilmesinde zamansal kapsamı genişleten bir içerik değişikliğinin gerçekleştiği iddiasıdır. Aynı zamanda uluslararası hukukun yapıma ve değiştirilme yönteminin ulusal hukuk sisteminden farklılığına vurgu yapmaktadır. Çatışan menfaatlere sahip devletlerin, özellikle sayılarının oldukça arttığı 21. yüzyılda, topyekûn yeni bir kuralı oluşturacak şekilde sürekli ve tekdüze uygulamalar geliştirmesi ve böylesine bir kuralın tespit edilmesi pek kolay değildir. Bu durumda daha elverişli görünen bir yol mevcuttur: kabul edilmiş bir kuralın içeriğinin kısmen yorumlar ve uygulamalar yoluyla değiştirilmesi.

Bu ise var olan kuraldan bir ölçüde ayrı hareket ederek, yani bir ihlal yoluyla gerçekleşir. Dikkat çekmek gerekir ki, genel kanının aksine bir ihlalin varlığı uluslararası hukuku yokluğa götürmez.⁹⁰ Bunun doğru anlaşılabilmesi için salt ihlale

---

⁸⁸ Yotam Feldman ve Uri Blau, “Consent and Advise”, *Haaretz*, 29.02.2009, <https://www.haaretz.com/2009-01-29/ty-article/consent-and-advise/0000017f-ela6-d9aa-aff-f9fe5e100000> erişim 04.10.2023.

⁸⁹ Emre Öktem ve Bleda Kurtdarcan “Uluslararası Hukuk Varmış Ona Geçen Gün Yolda Rastladım”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38, 2007, s. 51.

⁹⁰ Age, s. 62.

odaklanmaktan ziyade, ihlal ile ilgili hukuk kuralı arasındaki ilişkiye bakmak gerekir. Nitekim Uluslararası Adalet Divanı'nın *Nicaragua* kararında belirttiği gibi “Eğer bir devlet tanınmış bir kuralla ilk bakışta (*prima facie*) bağdaşmayacak şekilde hareket eder ancak davranışını kuralın kendi içinde yer alan istisnalara veya gerekçelere başvurarak savunursa, devletin davranışı bu temelde gerçekten haklı olsun ya da olmasın, bu tutumun manası kuralı zayıflatmak yerine pekiştirmektir.”⁹¹ Hukuk savaşımı örneklerinde görüldüğü üzere, taraflar ihlallerini genellikle hukuk çerçevesinde açıklamaya ve meşrulaştırmaya çalışırlar. Yani kurallar üzerinden uluslararası hukukun varlığını teyit eder ve onda lehlerine olacak bir değişiklik meydana getirmeye çalışırlar. Kennedy'nin bahsettiği gibi mesaj vermek amacıyla gerçekleştirilen bir ihlalin “ortam”ı değiştirmek için başarılı olabilmesi, küresel kamuoyunu ne kadar ikna ettiğine yani hukuki argümanın ne kadar başarılı olduğuna bağlıdır.

Tüm bu hususlar birlikte değerlendirildiğinde uluslararası hukukta norm koyan, yorumlayan ve uygulayan merkezî bir mekanizmanın olmaması, onun Kennedy'nin işaret ettiği rolü üstlenmesine; tarafların ortak bir dili, tarihi ve siyasi farklılıkların oluşturduğu lehçelerle konuşmasına elvermektedir. Böylece uluslararası toplumun gerçekleriyle bağ kurar ve kendisinden beklenen, ortak amaçlara ulaşmak için düzenleme, iş birliği ve dengeleme işlevlerini yerine getirebilir. Tıpkı hukuk savaşımında olduğu gibi, uluslararası aktörler arasındaki politik bir çatışmanın uluslararası hukukun çekişme için kullanılmasına yol açması bu işlevleri yerine getirmesine mâni olmaz. Uluslararası hukuk, doğasında hem uzlaşmaya hem çatışmaya yer vererek tarafların çekişerek uzlaşabileceği diyalektik bir yapı oluşturur, onun vazifesi budur.⁹²

Bu yönüyle uluslararası hukuk, savaşın yanı sıra politikanın sürdürülebileceği bir diğer “araç”tır. Bu aracın politik ve askerî amaçlara erişmek için askerî kuvvetin yerini tutacak şekilde kullanılması, hukuk savaşımını bir savaş hüviyetine sokmaz. Özünde şiddet bulunan savaşın, şiddet içermeyen faaliyetlere teşmili onu hukuktan, diplomasiden, politikadan ayırt edilemeyecek kadar genelleştirmekte ve sınırsızlaştırmaktadır. Dolayısıyla kavramların anlamlı bir şekilde var olabilmesi için hukuk savaşımının, savaştan farklı ama onunla etkileşim halindeki bir olgu olarak değerlendirilmesi gerekir. Üstelik bu yeni bir olgu olmayıp, uluslararası hukukun ortaya çıkışından beri sahip olduğu, kendine özgü doğasının sürekli bir çekişme haline açık olmasından kaynaklanmaktadır.

⁹¹ ICJ, *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua*, Merits, ICJ Rep 14, 1986, para. 186.

⁹² Monica Hakimi, “The Work of International Law”, *Harvard International Law Journal*, 58:1, 2017, s. 45.

Sonuç

Bu tartışmanın vardığı netice, Cicero'nun ifade ettiği gibi savaş zamanı hukukun susmadığı, bir dil haline gelerek uluslararası aktörlerce konuşulduğudur. Uluslararası hukuk meşruiyete ulaşmada hem bir araç hem de eylemlerin değerlendirileceği bir ortam sunmaktadır. Uluslararası aktörler politikalarının bir uzantısı olarak iletişim, etkileşim ve değişime yönelik olarak bu dili konuşur ve ortam içerisinde meşrulaştırma veya gayrimeşrulaştırma hareketlerine girişirler. Bu nedenle hukuku politik ve askerî amaçlara erişmek için askerî kuvvetin bir ikâmesi olarak kullanırlar; yani hukuk savaşımı yürütürler. Bir faaliyetin hukuk savaşımı olarak nitelenebilmesi için askerî kuvvete kullanımına eşdeğer bir sonuç sağlamaya yönelik bir etki ve rakibi saf dışı bırakmaya veya yıpratmaya yönelik niyet aranır.

Küreselleşmenin etkileri ile çatışmaların asimetrikleşen doğasının etkileşimi, taraflara hukuk savaşımına başvurarak bir asimetri oluşturma veya askerî asimetri makasını daraltma imkânı vermektedir. Bu imkân ise riayet-koz farkına dayalı hukuk savaşımında görüldüğü gibi çatışmalar esnasında veya araçsal hukuk savaşımında görüldüğü gibi çatışmalardan bağımsız olarak var olabilir. Riayet-koz farkına dayalı hukuk savaşımı, kavramın ortaya çıkış noktasını oluştursa da araçsal hukuk savaşımı kuralsal ve kurumsal çekişme yollarıyla daha kapsamlı faaliyetlerin gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Uygulamalar; devletlerin kuralsal çekişmeye, devlet dışı aktörler ve sivil toplum kuruluşlarının ise kurumsal çekişmeye daha yatkın olduğunu göstermektedir. Bu tespitle beraber altı çizilmesi gereken bir husus, Filistin-İsrail veya Ukrayna-Rusya örneklerinde görüldüğü üzere, aynı nitelikte taraflar arasındaki güç asimetrisinin dikkate alınması gerekliliğidir.

Uluslararası hukuk, asimetriyi etkileme kapasitesini şiddete dayandırarak değil, “kadife eldiven içinde demir bir yumruk” olması sebebiyle elde eder. Bu yüzden hukuk savaşımının bir tür savaş veya savaş aracı olduğu söylenemez, çünkü şiddetle elde edilebilecek sonuçlara hukuki çekişmeyle erişmeyi hedefler. Merkezî bir kural koyucu, yorumlayıcı ve uygulayıcısının olmadığı uluslararası hukukta muğlaklıklar, yorumlar, ihlaller ve bunların hukuki argümanlarla sunulmasıyla sürekli var olacak çekişmeden ötürü meşruiyetin değerlendirildiği ortam hep dinamik haldedir. Uluslararası hukuk alanında politik ve askerî hedefler uğruna çekişme, yeni bir olgu değildir; bu durum uluslararası hukukun süregelen işlevleri ve kendine mahsus işleyişinden kaynaklanır. “Yeni” olan şey ise, küresel kamuoyu nezdinde meşruiyet arayışının yol açtığı hukuksallaşmanın artması ile hukuki enstrümanlar ve uluslararası forumların sayısındaki yükseliştir. Bu hususlar, hukuk savaşımının daha sık ve etkili şekilde gerçekleştirilmesine neden olmuş, bu olguyu daha görünür hale getirmiştir.

Hukuk savaşımının yeni bir olgu olmadığının kabulünün ardından, cevaplanması gereken son soru yeni bir kavram olarak var olma sebebidir. Bu özel sayının takdim yazısında da ifade edildiği gibi bazı kavramlar bir “işaret fişegi”

olarak görev yapmaktadır.⁹³ Kavramı literatüre kazandıran Dunlap da bu yönde düşünmüş, askerî hedeflerin gerçekleştirilmesi sürecindeki aşamalarda, askerler ve karar alıcılar tarafından hukukun neden ve nasıl dâhil edilebileceğini göstermek için türettiğini beyan etmiştir.⁹⁴ Bu bağlamda hukuk savaşımını ne “zayıfların stratejisi” ne de bir tür “yeni nesil savaş” olarak değil, bir kuvvet çarpanı olarak değerlendirmek gerektiği sonucuna varılabilir.

Çatışma Beyanı:

Araştırmannın yazarı olarak herhangi bir çıkar çatışma beyanım bulunmamaktadır.

Kaynakça

Hukuki Belgeler

- 12 Ağustos 1949 tarihli Savaş Zamanı Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Konvansiyonu (IV).
- ICJ, *Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)*, Provisional Measures, Order of 16 March 2022 (Declarations of Vice-President Gevorgian, Judge Bennouna, Judge Xue), ICJ Reports 2022, s. 211.
- ICJ, *Dispute regarding Navigational and Related Rights*, Judgment, ICJ Rep 213, 2009.
- ICJ, *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua*, Merits, ICJ Rep 14, 1986.
- UNGA, “Status of Palestine in the United Nations”, A/RES/67/19, 29.11.2012.

Basılı Eserler

- BACHMANN Sascha Bov ve MOSQUERA Andres B. Munoz (2018). “Hybrid Warfare as Lawfare: Towards a Comprehensive Legal Approach”, *A Civil-Military Response to Hybrid Threats*, Eugenio Cusumano ve Marian Corbe (ed.), Palgrave Macmillan Cham, 2018.
- BENVENISTI Eyal (2010). “The Legal Battle to Define the Law on Transnational Asymmetric Warfare”, *Duke Journal of Comparative & International Law*, 20, 339-359.
- CLAUSEWITZ Carl von (1989). *On War*, (çev. Michael Howard ve Peter Paret), Princeton University Press, New Jersey.
- ÇALIŞKANLAR Turgut Muhammed ve DEMİR Can (2023). “Hukuk Ortamında Hibrit Tehdit Uygulamaları: Çatışma Aracı Olarak Hukuk Uygulamalarının Bir Tipolojisi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 19:44, 213-246.
- ÇAYCI Sadi (2015). “Lawfare Against Turkey: A Case Study on Armenian Claims on Insurgencies and Ottoman Counter-Measures During the First World War”, *Review of Armenian Studies*, 31, 57-64.
- DILL Janina (2017). “Abuse of Law on the Twenty First-Century Battlefield: A Typology of Lawfare”, Michael L. Gross ve Tamar Meisels (ed.), *Soft War: The Ethics of Unarmed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge.
- DUNLAP Charles J. (2001). “Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21st Conflicts”, *Humanitarian Challenges in Military Intervention Conference*, 1-27.
- DUNLAP Charles J. (2008). “Lawfare Today: A Perspective”, *Yale Journal of International Affairs*, Winter, 2008, 146-154.

⁹³ Bkz. Özel Sayı Takdimi.

⁹⁴ Dunlap, “Does Lawfare Need an Apologia?”, s. 126.

- DUNLAP Charles J. (2009). “Lawfare: A Decisive Element of 21st-Century Conflicts?”, *Joint Force Quarterly*, 54, 2009, 34-39.
- DUNLAP Charles J. (2010). “Does Lawfare Need an Apologia?”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, 43, 2010, 121-143.
- GORDON Neve (2014). “Human Rights as a Security Threat: Lawfare and the Campaign against Human Rights NGOs: Human Rights as a Security Threat”, *Law & Society Review*, 48:2, 2014, 311-344.
- HAKIMI Monica (2017). “The Work of International Law”, *Harvard International Law Journal*, 58:1, 2017, 1-46.
- HORTON Scott (2010). “The Dangers of Lawfare”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, 43, 163-179.
- HUGHES David (2016). “What Does Lawfare Mean?”, *Fordham International Law Journal*, 40:1, 2016, 1-40.
- JONES Craig (2020). *The War Lawyers*, Oxford University Press, New York.
- KENNEDY David (2006). *Of War and Law*, Princeton University Press, Princeton.
- KITTRIE, Ordre F. (2016). *Lawfare: Law as a Weapon of War*, Oxford University Press, New York.
- LIANG Qiao ve XIANGSUI Wang (1999). *Unrestricted Warfare*, PLA Literature and Arts Publishing House, Beijing.
- MOSQUERA Andres B. Munoz ve BACHMANN Sascha Bov (2016). “Lawfare in Hybrid Wars: The 21st Century Warfare”, *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, 7:1, 63-87.
- MÜNKLER, Herfried (2010). *Yeni Savaşlar*, çeviren Zehra Aksu Yılmaz, İletişim, İstanbul.
- ÖKTEM Emre ve KURTDARCAN Bleda (2007). “Uluslararası Hukuk Varmış Ona Geçen Gün Yolda Rastladım”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38, 51-68.
- SADAT Leila Nadya ve GENG Jing (2010). “On Legal Subterfuge and the So-Called ‘Lawfare’ Debate”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, 43, 153-161.
- SARI Aurel (2023). “Norm Contestation for Strategic Effect: Legal Narratives as Information Advantage”, *Zeitschrift Für Ausländisches Öffentliches Recht Und Völkerrecht / Heidelberg Journal of International Law*, 83: 1, 119-153.
- SHAW Malcolm N. (2021). *International Law*, Cambridge University Press, 9th Edition, Cambridge.
- SCHEFFER David (2010). “Whose Lawfare is It, Anyway?”, *Case Western Reserve Journal of International Law*, 215-227.
- SOON Chuah Meng (2016). “Restrictions on Foreign Military Activities in the Exclusive Economic Zone: Major Powers’ Lawfare”, *Journal of the Singapore Armed Forces*, 42:1, 12-20.
- THORNTON Ron (2007). *Asymmetric Warfare: Threat and Response in the Twenty-first Century*, Polity, Cambridge.
- UNITED STATES (2002). “Response of the United States to Request for Precautionary Measures - Detainees in Guantanamo Bay, Cuba [15 April 2002]” *International Legal Materials*, 41: 4, 1015-1027.
- URAZ Onur (2022). “Sıcak Savaşın Hukuk Savaşına: Bir Moral Üstünlük Mücadelesi Olarak Azerbaycan’ın ve Ermenistan’ın Uluslararası Hukuktaki Girişimleri”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 23, 2022, 29-66.
- VOYGER Mark (2018). “Russian Lawfare – Russia’s Weaponisation Of International And Domestic Law: Implications For The Region And Policy Recommendations”, *Journal on Baltic Security*, 4:2, 35-45.
- İnternet Kaynakları**
- ABBAS Mahmoud (2011). “The Long Overdue Palestinian State”, *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2011/05/17/opinion/17abbas.html>, erişim 01.10.2023.
- BADİL (2001). “Belgian Court Accepts War Crimes Suit Against Israeli Prime Minister Ariel Sharon Belgian Court Accepts War Crimes Suit Against Israeli Prime Minister Ariel Sharon”, <https://badil.org/press-releases/2414.html>, erişim 27.09.2023.

- BENSOUDA Fatou (2014). “The Public Deserves to know the Truth about the ICC’s Jurisdiction over Palestine”, *International Criminal Court*, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-international-criminal-court-fatou-bensouda-public-deserves-know-truth> erişim 01.10.2023.
- BENSOUDA Fatou (2019). “Statement of ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, on the conclusion of the preliminary examination of the Situation in Palestine, and seeking a ruling on the scope of the Court’s territorial jurisdiction”, <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-fatou-bensouda-conclusion-preliminary-examination-situation-palestine>, erişim 05.10.2023.
- BENSOUDA Fatou (2021). “Statement of ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, respecting an investigation of the Situation in Palestine” <https://www.icc-cpi.int/news/statement-icc-prosecutor-fatou-bensouda-respecting-investigation-situation-palestine>, erişim 05.10.2023.
- BUSH George W. (2002). “Memorandum on Humane Treatment of Taliban and al Qaeda Detainees”, The White House, https://www.supremecourt.gov/opinions/URLs_Cited/OT2005/05-184/05-184_2.pdf, erişim 27.09.2023.
- BYBEE, Jay S. (2002). “Memorandum for Alberto R. Gonzales Counsel to the President, and William J. Haynes II General Counsel of the Department of Defense”, *US Department of Justice Office of Legal Counsel*, <https://www.justice.gov/sites/default/files/olc/legacy/2009/08/24/memo-laws-taliban-detainees.pdf>, erişim 27.09.2023.
- CARLSON John ve YEOMANS Neville (2000) “Whither Goeth the Law - Humanity or Barbarity”, M. Smith and D. Crossley, (ed.) *The Way Out - Radical Alternatives in Australia*, Lansdowne Press, Melbourne, 1975, <https://www.laceweb.org.au/whi.htm#1> erişim 05.10.2023.
- CICERO Marcus Tullius, *Pro Milone*, çeviren N.H. Watts, *Attalus*, [11], <https://www.attalus.org/cicero/milo.html>, erişim 12.11.2023.
- CONSTABLE Pamela (2008). “NATO Hopes to Undercut Taliban With ‘Surge’ of Projects”, *Washington Post*, <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/09/26/AR2008092603452.html>, erişim 07.07.2023.
- DEPARTMENT OF DEFENSE, “The National Defense Strategy of the United States of America”, March 2005, s .5 https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nds/2005_NDS.pdf?ver=tFA4Qqo94ZB0x_S6uL0QEG%3d%3d
- ERAKAT Saeb (2014). “Have Palestinian leaders failed their people?”, *Al Jazeera Head to Head*, <https://www.aljazeera.com/program/head-to-head/2014/4/2/transcript-saeb-erekat>, erişim 01.10.2023.
- FENG Xie (2022). “Implement UNCLOS in Full and in Good Faith and Actively Contribute to Global Maritime Governance”, *Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China*, https://www.fmprc.gov.cn/eng/wjdt_665385/zyjh_665391/202209/t20220902_10760381.html, erişim 12.11.2023.
- Hong Xu (2016). “Briefing by XU Hong, Director-General of the Department of Treaty and Law on the South China Sea Arbitration Initiated by the Philippines”, *Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China*, 12.05.2016, https://www.fmprc.gov.cn/nanhai/eng/wjbxw_1/201605/t20160519_8523323.htm, erişim 13.11.2023
- HUMAN RIGHTS WATCH, <https://www.hrw.org/reports/2004/usa0604/1.htm#:~:text=In%20a%20nationally%20televised%20address,been%20that%20it%20was%20photographed>, erişim 05.10.2023.
- FELDMAN Yotam ve BLAU Uri (2009). “Consent and Advise”, *Haaretz*, <https://www.haaretz.com/2009-01-29/ty-article/consent-and-advise/0000017f-e1a6-d9aa-afff-f9fe5e100000> erişim 04.10.2023.
- FINN Peter (2011). “Bush trip to Switzerland called off amid threats of protests, legal action”, *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/national/bush-cancels-swiss-trip-as-foes-call-for-protests-torture-prosecution/2011/02/05/AB1dZ5E_story.html, erişim 27.09.2023
- FRIEDMAN Ron (2011). “Lawyers, not IDF, at forefront of battle against flotilla”, *The Jerusalem Post*, <https://www.jpost.com/diplomacy-and-politics/lawyers-not-idf-at-forefront-of-battle-against-flotilla>, erişim 01.10.2023.

- LUMPKIN John J. (2001). “Military buys exclusive rights to commercial satellite’s pictures of war zone”, *Associated Press*, <https://sgp.fas.org/news/2001/10/ap101501.html>, erişim 08.11.2023.
- THE PERMANENT MISSION of PRC (2021). “Note Verbale of the People’s Republic of China”, CML/32/2021, https://www.un.org/depts/los/clcs_new/submissions_files/mys_12_12_2019/20210816ChnNvUNen.pdf, erişim 05.10.2023.
- RIVKIN David B. ve CASEY Lee A. (2007). “Lawfare”, *WSJ Opinion*, <https://www.wsj.com/articles/SB117220137149816987>, erişim 05.10.2023.
- ROGIN Josh (2011). “Obama administration confirms it would veto Palestinian statehood at the U.N.” *Foreign Policy*, <https://foreignpolicy.com/2011/09/08/obama-administration-confirms-it-would-veto-palestinian-statehood-at-the-u-n/> erişim 01.10.2023.
- STEWART Catrina (2011). “Israeli campaign stops Gaza flotilla leaving port”, *The Independent*, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/israeli-campaign-stops-gaza-flotilla-leaving-port-2303675.html>, erişim 01.10.2023.
- TESLOVA Elena (2022). “2 Britons, 1 Moroccan sentenced to death in Ukraine’s Donetsk region”, *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/europe/2-britons-1-moroccan-sentenced-to-death-in-ukraines-donetsk-region/2609975>, erişim 05.10.2023.
- WILLIAMS Robert D. (2020). “International Law with Chinese Characteristics: Beijing and the ‘Rules-Based’ Global Order”, *Global China*, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/10/FP_20201012_international_law_china_williams.pdf, erişim 05.10.2023.
- “Foreign mercenaries in Ukraine will not have POW status — Russian military”, *TASS Russian News Agency*, 03.03.2022, <https://tass.com/politics/1416131>, erişim 05.10.2023.
- “Law Confrontation with Russian Federation”, <https://lawfare.gov.ua/>, erişim 05.10.2023
- “Russia, Ukraine exchange nearly 300 prisoners in surprise swap”, *Al Jazeera*, 21.09.2022, <https://www.aljazeera.com/news/2022/9/21/ten-prisoners-of-war-released-from-russian-capture-saudi-arabia>, erişim 12.11.2023.
- “Savaşım”, *Güncel Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.tdk.gov.tr>, erişim 14.04.2023.